

Jak to bylo s demisemi v únoru 1948¹

VÁCLAV VEBER

Když v roce 1971, po necelém čtvrt století, Pavel Tigrid v eseji *Ve stínu lípy* hodnotil literaturu o únoru 1948, napsal mj.: [i po pětadvaceti letech jsou stále] *citelné mezery faktografické, chybí dokumentace k jistým mezinárodně politickým souvislostem, výpovědi účastníků si často odporují a nános ideologických a propagačních frází v komunistické literatuře by si vyžadoval celé kanalizační čety k jeho odstranění a nad komunistickou literaturou si povzdechl, že je vcelku chatrná ve svých analýzách, hodnocení a závěrech.*²

Vlastně ani rok 1968, v němž již vystoupila řada původně komunistických historiků se svými vlastními názory a nahlas je tlumočila, příliš velký posun nezaznamenal, stále – a ještě dlouho potom – platilo přesvědčení, že v únoru rozhodla jednak brilantní taktika vedení KSČ, především (skoro geniálního) Klementa Gottwalda, a jednak amatérský výkon předáků nekomunistických stran, kteří se dopouštěli chyb jako na běžícím pásu. Všichni mluvili a psali o legálním, ústavním řešení a měli na mysli demisi pouhých dvanácti ministrů, když pro odvolání vlády bylo zapotřebí, aby z vlády odstoupila nadpoloviční většina jejích členů. Nemohu říci, že bych prohlédl do detailu všechny práce, studie i novi-

nové články na toto téma, které vyšly v období tzv. pražského jara, ale vím jistě, že žádný z autorů výše uvedené tvrzení o ústavnosti řešení nezpochybnil, jen Václav Pavlíček napsal skoro decentně na jaře 1968 v časopise *Právník*, že je chybné přeceňovat *legální, ústavní a parlamentní* řešení únorové krize,³ ale nijak své tvrzení nerozváděl.

Příkladem takového postoje je Karel Kaplan, který po svém nuceném odchodu do emigrace napsal v roce 1978 do *Svědectví* první velkou úvahu o únoru 1948.⁴ Uložil do ní viditelný obdiv k politice komunistické strany (... *od počátku věděla, co chce*) a chválil její *politickou aktivitu a iniciativu* a v protikladu k tomu viděl u demokratů celou sérii politických

chyb a jejich *politické amatérství* považoval za *trestuhodné*, také Benešův postoj hodnotil jako spíše *chytrácký* než státnický. V závěru svého rozsáhlého článku má zvláštní tvrzení: demokraté prý svými chybami způsobili, že komunisté mohli představit Únor jako *projev souhlasu velké části obyvatel ... s komunistickou politikou, souhlasu, kterého by ve volbách na jaře 1948 nedosáhli*. Jenže z textu vyplývá, že souhlas lidí s komunistickou politikou považuje za skutečný, a tvrdí, že převážná část československé veřejnosti komunistické řešení jednoznačně podporovala, to už ovšem je jen mínění či názor, ale fakta tuto tezi nepotvrzují.

Postoj emigrantů hned po Únoru ovlivnil nejvíce Ferdinand Peroutka,

1 Podrobný popis těchto událostí VEBER, Václav: *Osudové únorové dny 1948*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2008. Tam je i přesná dokumentace a další odkazy.

2 TIGRID, Pavel: *Ve stínu lípy. Svědectví*, 1971, č. 41, s. 69n.

3 PAVLÍČEK, Václav: Únor 1948. *Právník*, 1968, č. 3, s. 177n.

4 KAPLAN, Karel: Úvahy o nevyhnutelnosti února. *Svědectví*, 1978, č. 55, s. 343n. V tomto čísle je také na s. 503–518 podrobná bibliografie knih a článků o únoru 1948.

Klement Gottwald promlouvá 28. února na Staroměstském náměstí k příslušníkům Lidových milicí
Foto: ČTK

kteřý rok poté podal bystrou analýzu let 1945–1948 pod názvem *Byl Edvard Beneš vinen?*⁵ Jejím mottem je tvrzení: nemluvmé o vině jednoho muže, Beneš byl *atomem národní vůle*, nebylo mu dovoleno, aby si počínal jinak, a jeho okolí ho přátelskou kritikou neusměrnilo, kardinální jeho chybou, která rostla od roku 1945, bylo, že ustoupil komunistům. Dnes je zřejmé, že Peroutka v této analýze hovořil především sám o sobě, o svých iluzích či chybách; že byl rozčarován z toho, co se děje, je více než zřejmé z jeho chování. Ač byl šéfredaktorem mezi inteligencí vlivných Svobodných novin, v únorových dnech a těsně před nimi politické dění vůbec nekommentoval a nečekaně mlčel. Přesto byl už 24. února prakticky vyhozen ze své redakce (jako čerstvý šéfredaktor ho střídal Jan Drda a hned

druhý den otiskl ve Svobodných novinách prohlášení 153 předních umělců, spisovatelů i vědců Kupředu, zpátky ni krok!), 27. února vystěhován, do emigrace odešel 1. května 1948. Peroutka si byl vědom toho, jak neskutečně se překrucují nedávné události, a k prvnímu výročí Února, již za Radu svobodného Československa, napsal jakousi proklamaci k únorové krizi, kde mj. stálo: *Objevila se nová strašná zbraň, zbraň lži, smělé, ničeho se neostýchající lži, hromadně vyráběné ve stech kancelářích tisíce obratnými a bezcharakterními odborníky podvodu. Tato lež zmocnila se vznešených slov, jako jsou svoboda, demokracie, vůle lidu, a učinila z nich stejný prostředek ve svém nelítostném boji, jako je dýka, jako je jed. Tento systém lží nutí národ, aby se usmíval a děkoval za rány a za to, že byl hozen*

na smetiště historie. Tento systém prohlašuje otroctví za volnost, věrnost za zradu a zradu za věrnost...⁶ Není jisté, zda Peroutka věděl, že několik týdnů po Únoru připravilo jakési analytické oddělení StB přibližně třináctistránkový popis únorových událostí (šlo o tajný elaborát *Vládní krize – přehled nejdůležitějších událostí*), přesněji návod, jak mají být vykládány i hodnoceny zároveň. Praktickým příkladem převodu této instrukce byla popularizující práce mladých brněnských komunistických novinářů Anny Tučkové a manželů Svobodových (*Jak to bylo v únoru*), která dostala všestrannou podporu a jen za rok 1949 vyšla ve třech vydáních rychle za sebou. Tento přístup k výkladu únorového dění pak pro komunistickou historiografii zafixoval komunistickou mocí ustavený „historik“ Jindřich Veselý (v únoru jeden z předních funkcionářů StB, jenž se stal koncem padesátých let ředitelem Ústavu dějin KSČ) knihou *Kronika únorových dnů 1948*.⁷ Ve všech těchto komunistických i nekomunistických pramenech se píše o demisi dvanácti ministrů, ačkoli přibližně od začátku osmdesátých let bylo alespoň na Západě zřejmé, že tomu bylo trochu jinak.

Události bezprostředně spjaté s demisemi jsou následující: Obecně známá demise dvanácti ministrů tří stran tehdejší Národní fronty, ministrů národně socialistické, lidové a slovenské demokratické strany, se připravovala s několikadenním předstihem jako jedna z variant, jak reagovat na komunistický tlak, který byl již tehdy nepochybný. Autorem projektu a také všestranným jeho obhájcem byl národně socialistický politik Hubert Ripka; nejdříve ho jako tu nejlepší alternativu prosadil ve

5 PEROUTKA, Ferdinand: *Byl Edvard Beneš vinen?* H&H, Praha 1993.

6 Cituji podle KOSATÍK, Pavel: *Ferdinand Peroutka – pozdější život (1938–1978)*. Paseka, Praha – Litomyšl 2000, s. 122–123.

7 SVOBODA, Alois – TUČKOVÁ, Anna – SVOBODOVÁ, Věra: *Jak to bylo v únoru*. Ústřední akční výbor Národní fronty, Praha 1949 a VESELÝ, Jindřich: *Kronika únorových dnů 1948*. SNPL, Praha 1958.

Lidové milice, spíše než „ozbrojená pěst pracujícího lidu“ lůza s ostrými náboji

Foto: ČTK

vedení své strany. Diskuse o celé této záležitosti nebyla příliš dlouhá, ani ostrá, a opačný postoj zastávali jen jednotlivci, kteří se obávali negativních důsledků pro členstvo své strany v případě politické prohry. Ale Ripka tvrdil skoro nadšeně: „Rozsekáme je!“ a žádnou diskusi v podstatě nepřipustil.⁸ Lidovci se k tomuto projektu až překvapivě poměrně rychle připojili. Rozhodl o tom osobně Jan Šrámek, na jehož názor se mezi lidoveckou elitou vždy čekalo. Největší váhání je viditelné u slovenských demokratů, jejich užší vedení, které bylo většinou v Praze, se k Ripkovu projektu připojilo, ale vedení této strany na Slovensku zaujalo zprvu odmítavý postoj a teprve domluva a hlasování na druhý pokus přinesly pozitivní rozhodnutí. Tyto strany ovšem disponovaly jen dvanácti ministerskými křesly, a proto-

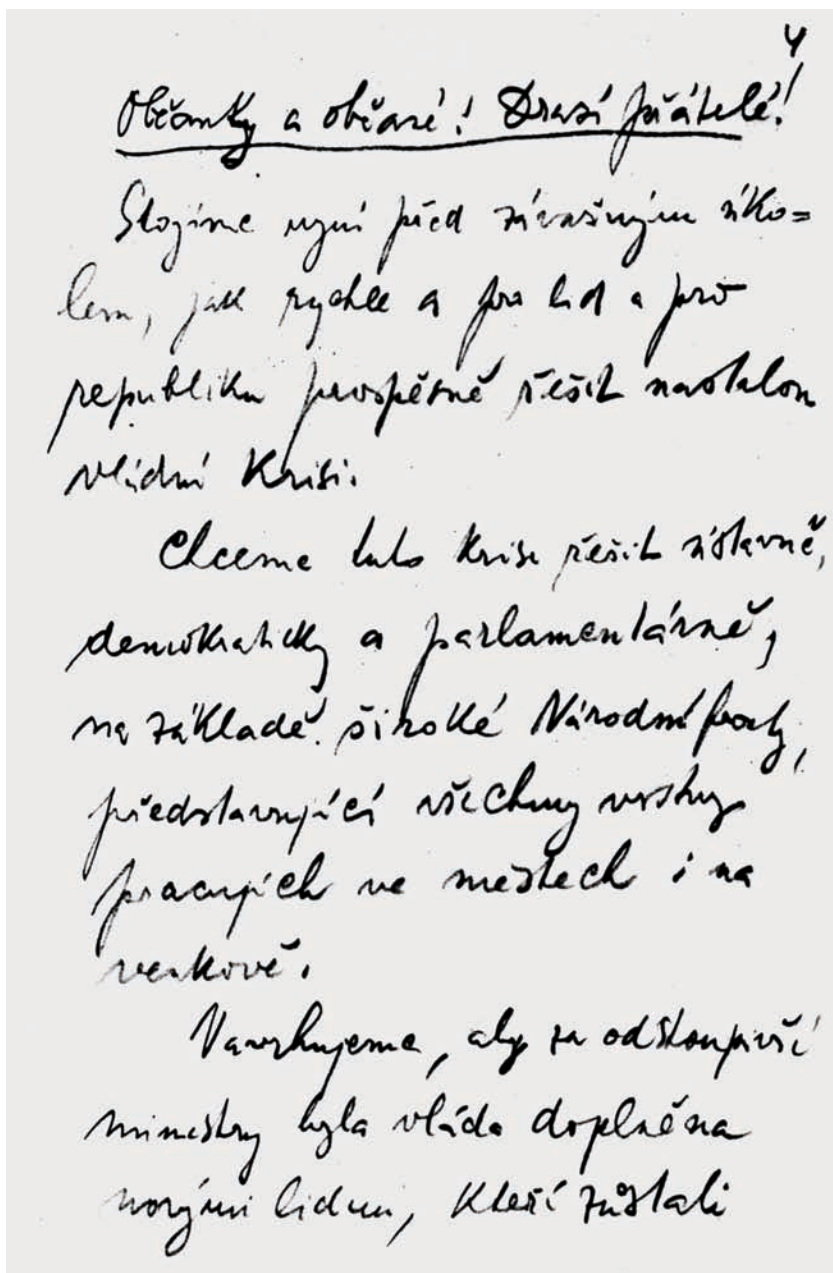
že oficiálních členů vlády bylo dvacet šest, pro získání potřebné poloviny k ústavnímu odvolání vlády prezidentem bylo zapotřebí získat souhlas s demisí u nejméně třinácti ministrů. Dosud platná Ústavní listina ČSR z 29. února 1929 v par. 8o stanovovala: „Vláda rozhoduje ve sboru, který je schopen usnášeti se, je-li přítomna mimo předsedu nebo jeho náměstka (zástupce) nadpoloviční většina ministrů.“

Důležité tedy bylo, jak se k demisi postaví příslušníci dalších stran či ministři nestraníci. V úvahu přicházeli sociální demokraté, zvláště tzv. Majerovo pravé křídlo, a z nestraníků Jan Masaryk. Jednání s nimi ze strany národních socialistů, kteří se zjevně ujali dirigentské taktovky, bylo spíše rozpačité. Rozhodli se, že demisi podají – jak je všeobecně známo, bezprostřední příčinou byl požadavek

odvolat rozhodnutí ministra vnitra, komunisty Václava Noska, ohledně kádrových změn velitelského sboru SNB v Praze – a teprve v průběhu krize požádají další potřebné adepty, aby se k demisi připojili. To jistě nebylo nejšťastnější řešení.

Komunisté, jak dnes víme z archivních materiálů, byli přesně a podrobně informováni o úmyslech svých protivníků. Připravovali se a počítali s demisí. Jejich úkolem bylo zabránit tomu, aby demisi podala nadpoloviční většina ministrů, protože pak by do popředí musel vstoupit rovněž připravený ozbrojený převrat, který se sice nakonec konal, ale pod pláštěm politického sporu o účast politických špiček ve vládě. Je zřejmé, že příprava na politické střetnutí měla mezinárodní rozměr, přesněji že taktovku na této straně politické fronty drželi v rukou moskevští poradci, do podrobností řízení moskevským ústředím, kteří byli u nás v hojném počtu přítomni od konce podzimu 1947. Jeden z důkazů je nad slunce jasný. Den před mimořádnou schůzí vlády 20. února 1948, na níž se čekal rozhodující střet a komunisté byli připraveni neustoupit a iniciovat tak vznik politické krize (vykonali v tomto smyslu již dost veřejných příprav, jako bylo např. rozhodnutí o svolání sjezdu závodních rad prostřednictvím ÚRO, Ústřední rady odborů, a tzv. sjezdu rolnických komisí), přijel náhle a nečekaně na pražské letiště bývalý sovětský velvyslanec v Československu, tehdy již náměstek ministra zahraničí SSSR, Valerian Zorin, aby se aktivně zapojil do politické krize u nás. (Jakmile se během léta 1947 v Moskvě rozhodlo o ovládnutí země komunisty, byl Zorin z Prahy odvolán, povýšen a pražská ambasáda SSSR zůstala bez šéfa; řídil ji po celou inkriminovanou dobu charge

8 Svědčí o tom Peroutka (v c. d., pozn. 6, s. 83). Ripka mu to říkal asi čtrnáct dní před Únorem. V roce 1973, kdy o tom Peroutka psal, naznačoval, že Ripkovo chování v únorové krizi rozhodně neodpovídalo jeho předkrizovému odhodlání. Žádné závěry ale z tohoto tvrzení nevyvozoval.

Vlastnoruční náčrt projevu Klementa Gottwalda na manifestaci 21. února 1948 na Staroměstském náměstí

Foto: ČTK

d'affaires Bodrov. Moskva tak naznačovala, že se o poměry u nás fakticky přestala zajímat. Fungovalo to u těch, kteří chtěli takovou primitivní argumentaci akceptovat – popravdě řečeno, bylo jich dost až do dnešní doby.)

Komunisté v Moskvě zřejmě nevěřili, že českoslovenští komunisté v politické krizi obstojí, ale nejspíše to bylo tak, že naši komunisté byli plni obav, jak konflikt dopadne, a doslova volali o pomoc.

Zorin hned z letiště odjel za Janem Masarykem do jeho bytu v Černínském paláci. Přesvědčoval ho, že demokraté údajně připravují násilné převzetí moci ve státě, a snažil se ho zavázat, aby se k nim za žádných okolností nepřidal. Tyto dílčí údaje o vzájemném rozhovoru máme jen ze svědectví Masarykových tajemníků, sám Masaryk žádné podrobnější informace ani bližší výklad svého rozhovoru se Zorinem nikde nepodal. Je jisté, že byl zastrašen, konečně odvaha či rozhodnost nebyly silnou stránkou jeho charakteru. Masaryk zůstal v posteli, prohlásil se za nemocného a demisi, kterou měl údajně připravenou v kapse, nikdy nepodal. Zdá se, že nějakou roli v této odpolední debatě hrál prezident Beneš, protože Masaryk se v průběhu politické krize několikrát vyjádřil v tom smyslu, že se zachová tak, jak si bude Beneš přát či – dle jiných svědectví – podle Benešova rozhodnutí.

Druhou návštěvu, ještě týž den ve večerních hodinách, absolvoval Zorin u Václava Majera, sociálně demokratického ministra, který se netajil úmyslem podpořit aktivitu demokratických ministrů a často se s nimi radil. Majer nebyl od poledních hodin na svém ministerstvu pro nečekanou zdravotní indispozici, a také jeho tak Zorin navštívil večer 19. 2. v jeho vlastním bytě a vedl s ním obdobnou diskusi. Přesvědčoval ho o údajném připravovaném puči českých demokratických stran a důrazně ho žádal, aby se k jejich činnosti nepřipojoval. Majer se v emigraci přiznal, že Zorinovi slíbil, že se zatím bude držet stranou a rozhodne se po poradě s vedením své strany. Domníval se, že pro něho nebude zase tak obtížné, aby nově zvolené vedení přesvědčil o potřebě zaujmout protikomunistickou pozici. Jenže Zorin, aniž se o tom Majerovi v rozhovoru zmínil, měl připravený – zřejmě opět domluvený v Moskvě – další tah: do Prahy přijela čtyřčlenná reprezentativní delegace polských socialistů, jejichž cílem bylo zúčastnit se jednání sociálně demokratických špiček a ovlivňovat

Edvard Beneš přijímá 25. února 1948 Klementa Gottwalda

Foto: ČTK

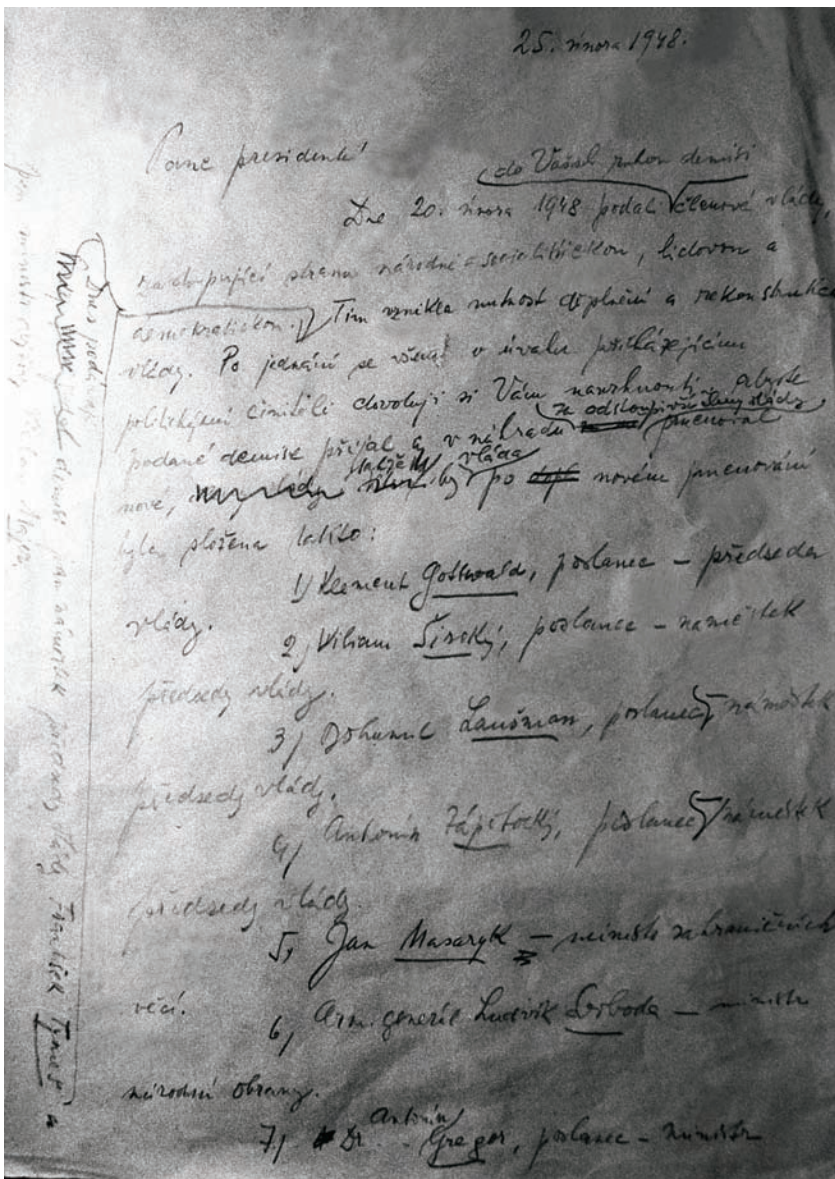
je v prokomunistickém duchu. Tak se stalo, že rozhodnutí sociálně demokratického vedení, jak se postavit k probíhající politické krizi, bylo stále na vážkách a Majer nedostával svolení k podání demise, ač o ně několikrát usiloval.

Ministři demokratických stran tedy dlouho zůstávali osamoceni. Pravda je, že dokumenty příliš nesvědčí o nějakém mimořádném úsilí získat další možné ministry na svou stranu, uvést ovšem musíme, že drtivá většina existujících dokumentů je komunistického původu. Jisté je, že se o to snažili. Situace tedy byla nejasná i po pěti dnech krize a její vyústění šestý den nemohlo být jiné než dramatické do posledního okamžiku. Masaryk opět odmítl výzvu Ripkovu i Majerovu, aby se zařadil k demokratickým ministrům a podal připravenou demisi – máme

sice toto svědectví jen od Ripky a Majera, tedy z jedné strany, ale zřejmě jim v tomto bodě můžeme důvěřovat. Když se Beneš rozhodl, že bude akceptovat Gottwaldovy návrhy na řešení politické krize přijetím demise a jmenováním nové vlády podle jeho návrhu, což se pravděpodobně stalo v průběhu nedělního odpoledne 22. 2. v Lánech, byli komunisté postaveni do zvláštní situace. Chtěli obměnit vládu, formálně však mohli vyměnit jen demokratické ministry, kteří podali demisi 20. února, Gottwald však nechtěl v nové vládě ani některé sociální demokraty, kterým nedůvěřoval – nezbyvalo mu než je nyní přinutit k demisi. František Tymeš, další ze sociálně demokratických ministrů, byl zřejmě od samého začátku ochoten ustoupit, Majer se bránil a odmítal komunistické vyjednávací skupině vyhovět

(zdržel Benešův podpis o den), ale neubránil se tlaku, podpořenému výhrůžkami a podle některých svědectví i zbitím. Ludmilu Jankovcovou, třetí sociálně demokratickou ministryni, vzali komunisté na milost, zřejmě se s ní domluvili dávno předtím, a do vlády ji zařadili. Jisté tedy je, že Beneš ve středu 25. února podepisoval nikoli dvanáct demisí, ale čtrnáct – a tento fakt celou záležitost značně problematizoval. Gottwald spolu se Zápotockým a Noskem přinesli Benešovi k podpisu současně s demisemi i čtrnáct nových návrhů na obsazení ministerských postů. Ve svých návrzích ani v náznaku nedodrželi poměr sil mezi politickými stranami, jakého bylo dosaženo v posledních volbách, což je pro demokracii nepozměnitelná zásada. V nové Gottwaldově vládě, jak ji Beneš podepsal, bylo třináct komunistických ministrů a L. Svoboda jako nestraník, čtyři sociální demokraté, kteří přistoupili na dohodu s komunisty; na kolaboranty z řad národních socialistů zbyla jen dvě místa, právě tak jako na lidovce, a na slovenské demokraty jenom jedno, zbývající počet doplnili další dva nestraníci, Jan Masaryk a Vavro Šrobár – zatímco v předcházející vládě byl poměr sil, který odpovídal volbám, následující: komunisté devět (měli tehdy dvě strany), národní socialisté, lidovci a slovenští demokraté po čtyřech, sociální demokraté tři a dva nestraníci, J. Masaryk a L. Svoboda.

Benešovou ústavní povinností bylo za této situace rozpustit vládu jako celek, odvolat ji, a buď pověřit Gottwalda jako předsedu největší strany podle výsledku posledních voleb, aby s ostatními stranami (nikoliv jednotlivci) vyjednával o vytvoření nové vlády, anebo vypsát nové volby, třeba předčasné (podle předběžných dohod se řádné volby měly konat do konce května 1948, termín však dosud nebyl stanoven – i v tomto případě Beneš čekal na dohodu politických stran). Je překvapující, že se Beneš s nikým neradil, ve svém sekretariátu zřejmě

Gottwaldův návrh složení vlády ze dne 25. února 1948

Foto: ČTK

pravena (my z historických pramenů víme, že nikoliv). V oficiálních dokumentech, v zápisech o jednání či svědectvích Benešova okolí samozřejmě nic takového nenalezneme, a protože Beneš s Gottwaldem prakticky až do své smrti přátelsky komunikoval (Gottwald převzal do svých služeb i Benešova kancléře Smutného), můžeme o tomto tvrzení pochybovat. Rozhodující byl jistě tlak moskevských emisarů. Ke svědectví Pavla Sudoplatova, jednoho z vysokých sovětských odpovědných pracovníků tajné policie, o tom, že styk s Benešem byl jejich doménou, panuje všeobecná nedůvěra. Sudoplatov dokonce naznačuje, jak s Benešem pracovali - vyhrožovali mu v podstatě skandalizací, a Beneš zřejmě dobře věděl, že s takovým protivníkem si není radno zahrávat. Nechci předvídat, ale jsem přesvědčen, že časem se ukáže - přinejmenším z velké části - hodnověrnost Sudoplatovových tvrzení.

Avšak ať už tomu bylo jakkoli, je jisté, že Benešovo jednání v únoru 1948 musíme hodnotit jako velké selhání. Ustoupil rychle, nečekaně a bez jakéhokoli pokusu přijmout nabídky odporu, ať už šlo o studenty nebo část armády, Sokola, Orla či jiných organizací. Prý se bál možné občanské války. Co vyhlásil, to nedržel - vystoupení v rozhlase, okamžitý odchod z funkce aj. Tou největší jeho polehčující okolností je, že nebyl zcela zdrav, ale jeho nejčastější výmluvy - rezoluce, které mu docházely v komunistické režii - rozhodně jako argument neobstojí.

Je ovšem potřebné, aby alespoň historici, když už ne veřejnost, které to bude asi ještě nějakou dobu trvat, vzali na vědomí, že únor 1948 nebyl žádným čistým ústavním řešením, ale znásilněním ústavy a komunistickým mocenským převratem. Také tvrzení o masové podpoře komunistických rozhodnutí ze strany veřejnosti se zdaleka nezakládá na pravdě. Svědčí o tom naprosto neklamně masový, improvizovaný a neřízený odpor proti komunistické moci po celý následný rok 1948.

důvěřoval jen dvěma jeho zaměstnancům (nebo usoudil, že radit se s nimi je vhodné, např. věděl, že Smutný bude pravděpodobně informovat Gottwalda), svému kancléři Jaromíru Smutnému a politickému poradci Janu Jínovi. Pokud se chtěl obrátit ještě na někoho dalšího, pak na svou manželku. Beneš musel vědět, že znásilňuje platnou ústavu a vyhovuje politickému tlaku - těžko dnes říci

přesně, zda větší tlak vyvíjeli moskevští emisari, nebo domácí komunisté a koho se Beneš obával víc. V několika svých letních rozhovorech v Sezimově Ústí v létě 1948 se zmiňoval vždy jen o tlaku domácích komunistů, jmenovitě Gottwalda. Říkal, že mu Gottwald vyhrožoval domácí občanskou válkou, a ve vypjatých chvílích dokonce intervencí sovětských vojsk, která byla k tomuto účelu údajně při-